

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 37
(18157)

2012 чылдың
апрель 3,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Шинти.ел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ТИИЛЕКЧИЛЕРНИН БИРЭЭЗИ — ХЛЕБ КОМБИНАДЫ

Марттың 21-24 хүннеринде Красноярск хоорайда "Сибирь" делегейниң делгелге-ажыл-херектер төвүнге "Сибирьниң пекары-2012" деп 9 дугаар ажык маргылдаа болуп эрткен.

Анаа Красноярск хоорайдан болгаш крайдан, Хакас болгаш Тыва Республикалардан тос конда киржи, кызыл-тастан болгаш көк-тараа биле кызыл-тастың холуксаазындан хлеб, хлеб-булочка кылыглары, автор ажылы деп номинацияга ажылдарын делгелгелер хойуну шийткелдене кириген. Ажырын составында Франциядан, Австриядан, Германиядан рускай эртемниг специалистер бар. Мөөрейниң дээди шаңналын Минусинскиниң пекарьлары, хууда сайгарлыкчы О.В. Бабушкин биле "Холосок" компаниязы, чаалап алган. "Хоорай пекарьны" деп рускай төлөвилелге команда аайы-биле хой саннарны чаалап алгаш, Кызылдың хлеб комбинаты ийгилиги төлөпти-биле ээлээн. Ол "Хлеб-булочка кылыглары" номинацияга база-ла бистиң комбинатка үшкү черни ээлээн.

Тываның мастерлери чыл санында ол форумга киржи, шаңналдыг черлерни ээлеп турары чычылчаан. Кызыл хоорайдан хууда сайгарлыкчы Лариса Филиппова кондитер кылыгларының лауреаты-биле "Арт-класс" номинацияга 2010 чылда алдын медальын, 2011 чылда моңгун медальын эдилекчизи болган. А бо чылда Кызылдың хлеб комбинаты маргылдаага бир дугаар иржишкен, эки түннелдерни чаалап алган.

Кызылдың хлеб комбинатының

директору Вера Хертек бо болуп эрткен маргылдаадан хлеб быжы-рарының адырынга хамаарыштыр чаа, солун чүүлдерни билип алганын сонууртаткан.

— Ажыл-агыжы бо чорук үр-түннелдиг болган деп санаар мен. Сибирьниң аңгы-аңгы хоорайла-рындан коллегалары-биле ужуражып, арга-дуржулгавыс солчуп, ажыл-агыжы харылзаа-лар тургустунган. Оон аңгыда тускайлатынган делгелгеден хлеб быжыраар чаа дериг-херексел-дерниң, аш-чем бүдүрүлгезинде чаа технологияларның, амдан кириер холуксааларның дугайында көрүп, таныжар аргалыг болдувус. А бистиң ажыл-агыжы-выстың че-дишкени кылдыр диплом болгаш хүндүлел бижиктен аңгыда, немец бүдүрүлгениң дериг-херекселин садып алырынга 11 муң евро-нун сертификатын тывысканынга кан-чаар аажок өөрдүвүс. Ол дериг-херекселдерни эккеп алганы-выс соонда бистиң бүдүрүп турар продукция-выстың саны ам-даа көвүдээр дээрзинге бүзүрелдиг мен. Ынчангаш мындыг хевирлиг мөөрейлерге ам-даа киржи, бири черни ээлээр дээш туржур бис. База ол ышкаш делгелге-ярмарка ажыл-чорудулгазы-биле хол-башкан бүдүрүлгениң чарыгдал-дарының чамдызынга субсидия хевиринге деткимчени көргүскен Тыва Республиканың Чазаанга өөрүп четтирдивис. Ол дээр-ге

Хлеб быжырыкчызы С.Сапмаа.

бүрүткел дээш чылда, делгелге шөлдерин хөлөзилээр, экспонаттарны чедирери, киржикчилери-ниң аай-дедир орук хөлөзини дээш чарыгдалдар-дыр. Күрүнениң та-

лазындан мындыг сагыш чо-ваашкынныг кичээнге бисти улам хей-аът кириди. Ындыг болганда, Тываның чурттагычонун бедик шынарлыг аш-чем аймаа-биле

хандылары — бистиң хүлээлгевис болгаш ажылы-выс-тыр — деп, бүдүрүлгениң директору В.Хертек демдеглээн.

Бистиң корр.

Чаа-Хөл кожуунда

МАЛ ХҮР-МЕНДИ

Чаа-Хөл кожуунуң көдээ жыл-агы килдизиниң эргелек-чи Амир Сатович Кара-оолдун кожуунда мал оолдаашкынының олгаш чер ажылының талазы-биле медээзи-биле алырга: ко-жуунда ниити төрүүр 2012 инектен 34 бызаа бо хонуктарда алдынган, азы 15 хуу чаш төлдү камгалап

алган. Төрүүр 11000 хой, өшкүдөн 4091 баш анай-хураган, азы 38 хуу, 349 баш төрүүр беден 2 чаш кулун камгалаптыган. Оон чылдагааны — чылгы малдың оолдаашкыны апрельдин ортандан эгелээр. Төрүүр 106 баш хавандан амды-зында 10 хаван оглу алдынган. Су-мулар аайы-биле көргүзүлгелер мындыг:

Ак-Дуругда төрүүр 341 баш

инектен 35 баш бызаа, 1849 баш хой, өшкүдөн 481 баш анай-хураган алдынган болза, 29 баш бе, 7 баш хаван удавас төрүүр, Кызыл-Дагда 398 баш инектен 10 бызаа, 1865 баш хой, өшкүдөн 300 баш анай-хураган алдынган, төрүүр 45 баш бе бар; Шаңчыда 398 баш инектен 10 баш бызаа, 1004 баш хой, өшкүдөн 344 баш анай-хураган, төрүүр 14 баш хавандан 5 баш хаван оглу кам-

галап алган, 66 баш бе төрүүр; Чаа-Хөлде 1021 баш инектен 280 баш бызаа, 4886 баш хой, өшкүдөн 900 баш анай-хураган алдынган, 188 баш бе, 85 баш хаван удавас оолдаар. Мал оолдаашкынының үезинде төрүүр улуг малдарга болгаш малдың чаш төлүнге бээр немелде сиген болгаш суг, дус айтыры коданнарда, хуу чонда чогулчалыг.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫНГА БЕЛЕТКЕЛ

Кожуунуң чер ажылдыглары 2012 чылда тараа үрезинин ни-тизи-биле 780 гектар черге чажар сорулгалыг. Картофельди 56, ногааны 20 гектар черлерге олур-турлар. Часкы черни чарарынга болгаш үрезин чажарынга "МГЗ-82" деп маркалыг 5 трактор, 4 ан-дазын, 4 илиир, 4 сеялка, үрезин дажыглар "ГАЗ-53" маркалыг 7 автомашина белең. Часкы тарылга сезонунга киржи техникаларның кол нуруузу септеттинген. Чажар тараа культуураларының үрезин айтырының талазы-биле кожуун-нун чагырга чери, көдээ ажыл-агы эргелели Тываның көдээ ажыл-агы яамызы-биле дугуржулганы кылып турар.

МАЛ ААРЫГ- ЛАРЫНГА УДУР...

Чаа-Хөл кожуунуң улуг мал эмчизи Василий Сандуунун удурт-каны 5 кижжи составтыг мал эмчи-лери малдың часкы аарыгларынга — ыт, диистин калчаа аарыынга, бода болгаш шээр малдарның мөөң ээди ыжар, сибирь язва-зынга, бруцеллезка удур тарыл-ганы кожуунуң 4 сумузу-нун девискээринде эгелээн.

Мал эмчилериниң чугаалап турары-биле, калчаа аарыынга, сибирь явказынга, бруцеллезка удур вакциналар четчир болганын-дан халас берип турар. Бода малдың мөөң ээди ыжарынга, кодуру, бытка удур эмнер-биле тарылгаларны малды эмнээни дээш төлөвирлерден болгаш хуу чонга саткан эмнерниң орулгаларындан эмнерни удур садып ал-гаш, профилактика ажылдарын чорудар. Бода малга тарылга сал-ганы дээш бир баштан 10 рубль, шээр малдың 5 рубль болурун ол тайылбырлады.

Ынчангаш чугула бо кампания үезинде мал-маганныг кижилер чаңгыс-даа ыт, диис, чылгы, бода, шээр мал арттырбайн, аргалыг болза, тарыдып алырын кожуунуң мал эмчилери сүмелеп турар.

Александр ЧИГДЕН.

Чаа-Хөл кожуун.

Ажылгыр-ла болур болза,
«Алдын холдуг» кылбазы чок.

Школачыларның часкы дыштанылгазы республика чергелиг хемчеглер-биле байлак болган. Оларның иштинде найысылалга

эрткен "Ус-шеверлер хоорайы" конкурсуна "Тиилелгениң салюду" фестивалды оң көрээли.

УС-ШЕВЕР УРУГЛАР ХӨЙ БОЛГА

"Ус-шеверлер хоорайына" конкурстун муниципалдыг кезээне тиилекчи болган 200 ажыг уруглар киржи, боттарының чогадыкчы талантызын көргүзүп, өске үе-черегиниң бүдүрген ажылдары-биле танышкан. Кызылдың №4 школазынга чазаныкчы-конструкторлар, агаарга болгаш сугга чоруур хөлгелер чогадыкчы-

лары, даш чонукчулары, ыяшка янзы-бүрү чуруктар, бижимелдер сиилбиинге, аргып-даараарына, ойнаарактар, каасталгалар чогадып кылырынга сундулуглар болгаш өске-даа солун эгелээшкин-нерниң авторлары чыгып келгенер. Оларны доозазын «алдын холдуг» уруглар дизе, хөөредиг болбас. Делгелге соонда бүдүрген ажылдарның чамдыызы эвээш эвес өртөккө саартына бергени, бүдүрген барааннарның бот-тускайлаңын, шынарлыын херечилеп турар. Конкурса бичии шеверлер-

ден аңгыда, оларның дагдыныкчылары база киржи, "Инновациялар мастерская" номинацияга мөөрейлешкеннер.

Конкурс уругларны концерт-биле уткуп, байырланчыг байдалга хагдыган. Школачыларга болгаш башкыларга ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының оралакчызы Владимир Ооржак болгаш республиканың Немелде өөредилге төвүнүн директору Салгал Карашпай байыр чедирип, моондаа соңгааргы чогадыкчы чедиишкиннерни күззэн. Киржикчи-

лерниң хөй кези Тыва Республиканың Чазак Даргазының экинче кордап болурун каалы.

"Ус-шеверлер хоорайына" конкурсу, "Уруглар. Техникалык чорук" фестивалы, техникага сонугалдыг, чогадыкчы уругларны тыварынга чугула, олар чананын сайзырадыр аргы немелде кичээлдерниң бидеңелин бедидеринге удузальг болган дизе, чадар болурун каалы.

Хемчээп, шыйып, быжып тургаш, хевим бодум даарап аар мен.

Эжиндирер хемевистиң эшкииштери демир болур.

ТИИЛЕЛГЕНИҢ ОТТАРЫ ЧЫРЫВЫШААН...

Школачылар аразында республика чергелиг 10-гу "Тиилелгениң салюду" фестивал бо чылын 1812 чылда болган Россияның Ада-чурт дайынына тиилээнинден бээр 200 чыл болган оюнга тураскааттыган. Фестивалдың темазына дүүштүр белектенири белем эвес болбайн аан, ынчалзажок уруглар төөгү, чечен чогаал номнарындан ол

үениң ыры-шүүлүктөрүн тып, оюн-самнарны өөренип, идик-хевим база чуруктардан көрүп, демейлеп даарап алганнар. Ылаңгыя Чөөн-Хемчик кожуунун өөреникчилериниң белеткелениң шыырак болганы демдеглексенчиг. Олар ол үеде улустун ырлажып чорааны ховар кожамыктарын, солдаттар ырыларын тып, оюн-көргүзүүнче

кирген.

Черле ынчаш Чөөн-Хемчик болгаш Кызыл кожууннарның школачылары өскелерден фестивалга мергежилди, сцена культуразын сагып билири-биле ылгалып турган. А Мөңгүн-тайгажыларның олардан талантызы-биле дудак чок болганы өөрүнчү. Өвүр кожуунун школачылары фести-

Дидим-чоргаар өгбелерниң Тиилелгезин алдаржыдаал!

Тайбың-чаагай хостуг өйдө
Танчылап турбайн канчаар.

тивалга боттарының үрер хөгжүм оркестриниң үделгези-биле "Фаустун шүгүмчүлели" венгр маршты бедик хей-аъттыг күүсеткеннер.

Кызылдың чыынды командазының көргүзүү езулуг шоу болган. Сценарийде Маргарита, Александр Тучковтарның ынакшылының романтиктиг төөгүзү, бурунгу Русь дугайында кирилде, Наполеоннун планнары, чоннун килеңи, Бородино тулчушкуну, Кутузовтун окур-хевир, Москвада өрт, Тиилелгениң маржы ол үениң болушкуннарының чуруун дедараалаштыр көргүзүпкен. Россияның улуг тиилелгелери-

ниң бирээзиниң дугайы чогадыкчы хемчег уруглар риотчу чорукка, төрзүн төөгүзүн, культуразын билир болурунга өөредилге биле чергелештир уруглар чериниң келир үези кижик холунда дээрзин медрес бээрлер.

Ниитизи-биле уруг часкы дыштанылганын өөредилге болгаш эртем ажыктыг болгаш солун организастан деп болур.

Шончалай МААТ
Чингис СААЯНЫҢ
ПРИНЦЕВАНЫҢ тырт
чуруктары.

АГАР САНДАН ЫЯШТЫҢ БУДУКТАРЫ ДЕГ...

• Башкы салгал дугайында чурумал

Тоора-Хем ниити билиг ортумак школазының музейинде Байыр-оолдарның башкы салгалдарына тураскаадып, тускай булуңну дерээн. Бо кайгамчык талантылыг башкылар салгалының башкылаашкын ажылынга, уруглар кижизидилгезинге, уран чүүлге кириген болгаш ам-даа кирип чоруур улуг-хуузу улуг, өскелерге төлөптиг үлегер-чижек.

Башкы салгалдың быжыг дазы-нының эге өзүмүн Дажы-Даваа Васильевич биле Екатерина (Каттангылыг) Мылдыктаашовна Байыр-оолдар, улуг башкылар, тааран. Эрткен чүс чылдың 60 чылдарында кайызы-даа Кызылдың башкы училищезин аңгы-аңгы чылдарда дооскан болгаш аныяк башкылар бот-боттарын танышпас турган болбай канчаар, ынчалза-даа башкылаашкын ажылы оларның оруктарын ала-чайгаар каттыштырып келгени келир үеде оларның салгалдарының аксының кежи болганы ол. Бай-Тайганың Шуй ортумак школазының башкылары, өөреникчилери-даа аныяк башкыларның бот-боттарынга тааржырын доораан магадап чугаа-даа бергенинде ужура-ла бар: кайызы-даа дыдыраш, кара, чоон чаштарлыг, улуг, кыдырык карактарлыг, бедик, чинге дурт-сынныг, улусчон-биле эптиг-эвилең, идепкейи, чогаадыкчы.

Дажы-Даваа Васильевич боду Улуг-Хемниң Арыг-Үзүү чурттуг. Ол хөгжүм чогаадыр, янзы-бүрү хөгжүм херекселдеринге ойнаар, олар, кайгамчык салым-чаяан-чы башкы. Ооң кады төрзэн уруулары Зоя, Айыраа, Людмила Даваевналар база ындыг. Улуг-Хем кожуунда талантылыг бо улуг башкыларны танывас, билбес кижик. Оон-баштак, чончу аажы-каны-биле угбашкылар чаңгыс чер-чурттугларының хүндүткелин алаал ап чоруур. Людмила Васильевна Байыр-оол — бот-ты-ынтыр композитор. Ооң чогаадып каан ырыларын ырлааш, аныяктар Борбак-оол Салчак («Дүнеки Шагаан-Арыг»), Буян Куулар («Оруктар») ат-сурагылы, чончу ынак араажылары апаргылаанын билер бис. Башкы акызының оруун изеп, угбашкылар ыры-хөгжүмүн сал-байн, уруг-дарыгының уран чүүлче оруун ажыдып, ыры-биле чонун кей-аыт кирип чаңчыккан.

Екатерина (Каттангылыг) Мылдыктаашовна Салчак Бай-Тайганың Дөң-Терек чурттуг. Мылдыктааш, Соппа алышкылар хөй ажы-төлдүг, аажок ажылгыр-кежээ, мал-ма-танга кончуг салым-чаяанныг улус ораан. Оларның мал-маганының өзүгени-даа аажок. Ажы-төлү оларны дөззэн олут орбас. Каттангылыг ачазының кады төрзэн акызы Соппаның оглу Балган Салчак-биле кады ойнап, өшкү-хой кадарып өзүп келгеннер. Өөренир ге чедип кээрге, Каттангылыг бадаанага угбаларының чанынга өөренимшаан, оларның уруг-дарыын карактажып, дузазын өргүзе берген. 7 классы доос-лаш, Кызылдың 2 дугаар школа-зынга өөренип, ону дооскан. Оон оонда башкы училищезин доос-лаш, Шуйга башкылап чеде бер-еш, өг-бүлө тудуп, Салчак фами-лиязын өөнүң ээзини-биле Байыр-оол деп солааны ол.

Башкы Байыр-оолдарның арга-уржугазы бедип, чончу детким-еги-биле депшип, Тээлиге Дажы-Даваа Васильевич уран чүүл шко-лазын директорлап, Екатерина Мылдыктаашовна эге класстар ашкылап турар үезинде оларның ажы-төлү база аңаа төрүттүнген-нэ, Улья, Света, Гриша, Баян-чу

вич депшип, райкомга инструк-торлап, килдис эргелекчилеп ажылдаан. Екатерина Мылдык-таашовна кижизидикчи башкылап, интернат эргелекчилеп, үе-шактың, он-он чылдарның шуужа бергенин-даа эскербээр. Ажы-төлдүн уруг-дары-даа төрүттүнүп, уйну-ктар-даа эндерилген.

Байыр-оолдарның улуг уруу Валентина Даваевна хөй чылдарда кожуунуң өөредилге килдизинге бухгалтерлеп ажылдаан, ам хүндү-лүг дыштанылгада. Оон уруу До-лаана Адияа — Кызылдың педкол-леджизинин сургуулу, бо чылын доозар; ийи дугаар уруу Ульяна Даваевна Красноярскиниң дашты-кы дылдар институтунун англи-немец дылдар факультетин доос-каш, 34 чылдың нүүрүнде башкы-

Валя школачы эштери-биле (1960 чылдар тончузу).

фестивалынга киришкеш, шаңнал-дыг чери ээлзэн. Россияның чон-нарының ассамблеясының дарга-зы Рамазан Абдулатипов, Биче буурай чоннарның лигазының дар-газы Евдокия Гаер болгаш өске-лер-даа Тывадан уругларның уран талантызын магадап, хүндүлүг бижиктерни тысып, тураскаалга суй белектерни сөңнээни башкы-ның чымыштыг ижиниң түңнели болган. Авазын дөзеп башкы бо-луру-биле ооң чаңгыс кызы Биш-кек хоорайда даштыкы дылдар университетин доозуп турар.

Байыр-оолдарның оглу Григо-рий Москва хоорайда ажылдап-чурттап чоруур. Хеймер кызы Еле-на Даваевна — Кызылда 10 дугаар профессионал-техниктиг училищениң ажылдакчызы.

Дажы-Даваа Васильевич биле Екатерина Мылдыктаашовна ажы-төлүн, уйнуктарын бо-ла чыып бээр. Оларның өг-бүлениң чалыы шаанда тарып каан өзүмү дазыл дамырланып, хөй-хөй будуктар-лыг, чараш, ак сандан ыяш болуп өзүп келгенинге чоргаарланып хан-мас. Буяныг өг-бүлениң хүреген-нери, келиннери база ындыг, кижизиг мөзү-бүдүштүг, ажылгыр, кежээ. Ада-ие ажы-төлүнге чагы-сүмезин берип, шуптузу өг-бүлө-лиг, улуг кижилер апаарга безин оларын карактап, олары дээш сагыш човал келгеннер. Уруглары, уйнуктары оларның, хоочун баш-кыларның, бүзүрелин төлөптии-биле бадыткап чорууру өөрүнчүг. Байыр-оолдарның бүгү салгалда-ры, төрөл-дөргүлү чыгып кээп, өг-бүлө байырлалын, төрүттүнген хүннерин демдегледип турар үеде ыры-шоору, танцы-самы, оюн-баштаа-биле хамыкты кайгадытар

талантылыг чон дээрзин чаңгыс чер-чурттуглары чугаалаар.

Өг-бүлениң башкы салгалдың үндөзилекчизи Дажы-Даваа Ва-сильевич Байыр-оол кижилерни эки чүүлдерге эвилелдеп билер, сөг-лзэн сөзүңгө ээ, негелделиг удур-тукчу, эриг баарлыг ада чораан. Ол сезен харлаан юбилейинге би-чий-ле четпейн, 79 харлап чорааш мөчээ. Өөнүң ишти Екатерина (Каттангылыг) Мылдыктаашовна уругларының чанында, Тоора-Хемде, хүндүлүг дыштанылгада. Ол ам сезен харлаар. Ам-даа чийк адак, эртен эрте-ла уругларының бажыңарын кезий кылаштап, ола-рын карактавышаан. Хурал-суглаа дизе-ле, артистерниң концерт, оюнундан черле чыда кагбас. «То-жу чер ийи дугаар чуртум апар-ган. Ажы-төлүм маңаа немей төрүттүнген, оларның уруг-дарыы база. Ынчангаш моон ырап шыда-вас-тыр мен. Сагыш ышкыш болган болза, Дөң-Терээмге ужуп чедип, суглуг караам-биле көргөн бол-за...» деп төрзэн черин сактып ора-иениң сеткилинде та кандыг сактышкыннар ол үеде хайныгып орду ыйнаан.

Буяныг башкыларның салгал-дары ам-даа өзүп-көвүдөп, неме-жири чугаажок. Башкы уйнуктары-ның ажы-төлү көстүп келген. Ола-рының аразындан база башкылар үнер дээрзинге кырган-ава даар-тагы хүннүң үнүп келири деер, ыяк бүзүрээр. А угун истээн салгалчы-лары Каттангылыг деп ады-даа чараш, боду-даа чараш кырган-авазының идегел, бүзүрелин черле оскунмастар.

Улуглары Валентина биле Улья-на Даваевналарга ужураштым. «Авам бистен чүс дээр, идепкей-жизи аттыг кижик боор. Суурдан озалааш черде, аэропорт чанында чурттап турар болгаш, бистер чү-ден-даа чыдып калган боор-дур бис»-деп, Валентина авазынга чоргаарланып чугаалады. Чашкы шаа, школачы болгаш студент чыл-дары ада-иезиниң ачызында кайы-хире аас-кежиктиг эрткенин олар таала-биле сактып орду. Чоокта Дустуг-Хем аржаанынга кирип ап, дыштанып чорааш, ава-ачазының чурттап органы бажыңын, кудум-чузун эргий кезип, чаңгыскласс-чылары-биле ужурашканын Вален-тина өөрүшкү-биле сактып чугаа-лады. Ульяна Даваевна угбазы-дан үлегер ап, ам бо чайын ынаар чедер сорулганы салып алган ора-р башкы болду. Назын чартыы эрт-се-даа, угбашкылар бирги классче кады өөренип кирген эштерин салаа базып санап, школачы альбомун ажып ора, чашкы шагның найыралы каян-даа туттундурбас дээрзин бадыткадылар.

Светлана БАЛЧЫР.

Чуруктарны өг-бүлениң архи-винден алган.

Ульяна Даваевна.

Светлана Даваевна.

чылдарда кижизидикчи башкылап турган Екатерина Мылдыктаашов-на дүн дүшкүжө интернаттан ыра-вас. Хамык өөреникчилери кылын уйгуже кириптерге, чүгле ынчан чанып кээр. Өөнүң ээзи директор башкының база чеже-даа чайы чок болза, ол ажы-төлүн ашкарып-чем-гергеш, онаалга кичээлин хынааш, удудуп каан болур. Ынчан баш-кылар ол хүн ажыл-агыйда чүү бо-ганын, ажы-төлү кандыг демдек-тер алганын аяар, оожум чугаала-жы. «Кыстар шупту 5-теп турар, тергил!» — деп, ачазы чоргаар-ланыр.

1968 чылдың чайынында Ба-йыр-оолдар башкылар чедишле-зинден Тожу кожуунче чалалга езугаар ажылдап чорупканнар. Каас-чараш оранга келгеш, ажыл-амыдырал уламчылаан. Ажы-төл немешкен. Дажы-Даваа Василье-

лап ажылдап чоруур. «Россия Федерациязының өөредилгезинин хүндүлүг ажылдакчызы» аттын эдилекчизи. Ульяна Даваевнаның уруу Аржаана Александровна Тываның күрүне университетинин даштыкы дыл факультетин доос-кан. Авазын дөзеп, кады Тоора-Хем ортумак школазында башкы-лап турар. Байыр-оолдарның үш дугаар уруу Светлана Даваевна — Тожуда ат-сурагылы кижилерниң бирээзи. Ол Кызылдың пединсти-тудун дооскан, башкылап турар. Светлана Даваевна чүгле башкы-лаашкын ажылынга эвес, а уран чүүлге, чогаалга, журналистикага салым-чаяанныг башкы болган. Ооң шүлүктеринге бижиттинген Тожу дугайында ырлар кожуунда шагда-ла алдаржаан. Башкы өө-реникчилери-биле кады Москвага чедип, биче буурай чоннарның

Байыр-оолдарның улуг өг-бүлөзи.

7 пунктда «, эртем болгаш аныктыг»

политиказы» деп сөстөрнү «болгаш эртем» деп сөстөр-биле солугу;
6) 14 пунктта «, эртем болгаш аныктар политиказы» деп сөстөрнү «болгаш эртем» деп сөстөр-биле солугу;
в) 18 пунктуну дараазында эдилге-биле бижири:

«18. Акша шаңналының төлөвиринин акшаландырышының чыл санында Тыва Республиканың республика бюджетинин күсели-биле Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы боттандыраар»;
4) Ортумак профессионал өөредилгенин инновациялыг чурумда ажилдап турар өөредилге албан черлеринин өөредилге бөлүкчелерини эң эки удуртукчуларынга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңнал аныктамасын тыпсырының дугайында дүрүмгө:

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кубогу дээш чыл санында эртер ХТК-ниң дүрүмүн бадылаарының дугайында
2012 чылдың февраль 17 №95 Кызыл хоорай

Республикага ХТК (хөглүглер, тывынгырлар клубу) шимчээшкенине күрүнө деткимчезин көргүзөр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кубогу дээш чыл санында

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың февраль 17-де № 95 доктаалы-биле хүлээп алган

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кубогу дээш чыл санында эртер ХТК-ниң дүрүмү

1. Сорулгалары болгаш боттандыраар ажилдары

1.1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кубогу дээш чыл санында эртер ХТК оюннарын (моон ыңай — ХТК кубогу) Тыва Республикага ХТК шимчээшкенин сайзырадыр сорулга-биле аңгы-аңгы деңгелдин ХТК командаларының аразына эрттирер.

1.2. ХТК кубогу дараазында сорулгаларны шийтирлээринге салдарлыг болур:
— уругларның болгаш аныктарның чогадыкчы коллективтерин сырый каттыштыраар;
— аныктарның чогадыкчы идепкейин эдилгелери болгаш сайзырадыры;
— «Азия төвүнүн» ХТК эвилелиниң түңгөсүнүнга киржир командаларны шилип алыр;

— Тыва Республикага ХТК шимчээшкенин деткири болгаш сайзырадыры.

2. ХТК-ниң организастакчылары болгаш оларның хүлээлгелери

2.1. ХТК кубогу дээш оюннарның организастакчызы ТР-ниң культура, өөредилге болгаш эртем яамыларының, аныктар чазааның, культураның болгаш дыштанылганын Национал паргының, «Тыва Республиканың ХТК шимчээшкени» республиканың аныктар хөй-ниити организациязының деткимчези-биле Тыва Республиканың аныктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле яамызы болур.

2.2. ХТК кубогу дээш оюннарның организастору

— ХТК кубогунун сорулгаларының болгаш боттандыраар ажилдарының дугайында информацияны негтередир;
— ХТК кубогунун киржикчилеринге шаңналдарны тургузар;
— эдилгелиг көрүлдени эрттирер черни тодарадыр;

— ХТК кубогун организастаарына саң-өө болгаш информация курлавырларын таара турар;

— ХТК кубогунун белеткелин болгаш таңчаар эрткенин информация чепсектеринге чырыдар;

3. ХТК кубогу дээш оюннарның киржикчилери, оларның эргелери болгаш хүлээлгелери

3.1. ХТК кубогу дээш оюннарга киржинче эрттирилгени өөредилге черлерин, ижилчын коллективтерни, чогадыкчы каттыжылышкыннарын төлээп турар ХТК командалары алыр.

3.2. Киржикчилерниң хар-назыны — 35 арга чедир.

3.3. Командаларның киржикчилеринин аны кызыгаар чок.

3.4. Киржикчилерге хоруглуг чүүлдер:
— фонограммалар ажыглаары (деткимчи өлүктү кириштирип ап болур);

— күүселде программаны редакторларның чөлшээрели чокка өскертири, ондан ап каапканы баштак чугааларны ажыглаары;

— Көргүзүүн доктааттыңан үени эрттирүүседири хоруглуг. Үезин эрте берген оманданы үзе кирип каар.

3.5. Организастакчыларның хандырылганын байырлыг залдарның болгаш өске-аа оран-саваның дериг-херекселеринге аамыг болур.

а) 7 пунктта «, эртем болгаш аныктар политиказы» деп сөстөрнү «болгаш эртем» деп сөстөр-биле солугу;

б) 13 пунктта «, эртем болгаш аныктар политиказы» деп сөстөрнү «болгаш эртем» деп сөстөр-биле солугу;

в) 17 пунктуну дараазында эдилге-биле бижири:

«17. Акша шаңналының төлөвиринин акшаландырышының чыл санында Тыва Республиканың республика бюджетинин күсели-биле Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы боттандыраар»;

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

эртер ХТК-ниң дараазында капсырган дүрүмүн бадылаар.
2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

3.6. Киржикчилер организастакчыга оюн эрткен соонда бир хүнден орай эвес үеде ХТК кубогун организастаар, эрттирер талазы-биле негелделер болгаш саналдарын бижимел хевирге кирип болур.

4. ХТК кубогу дээш оюннарны эрттиреринин чуруму болгаш байдалы

4.1. ХТК кубогу дээш оюннар апрель 1-де Кызыл хоорайга болуп эртер.

4.2. Март 26-30 хүннеринде кожуун-нардан киржикчи командаларның чагыы езугаар баштайгы эдилгелиг көрүлдэ эртер.

4.3. Март 30-31-де Кызыл хоорайның командаларының эдилгелиг көрүлдэзи болур.

4.4. Апрель 1-де оон мурунда эдилгелиг көрүлдэже чөптүг чылдагаан ужун кээп шыдавайн барган командаларның шилилге көрүлдэзи, генералдыг, техниктиг көрүлделер, гала-концерт.

4.5. ХТК кубогу дээш оюннар Культура яамызының удуртулгасында албан черлеринге эртер.

4.6. Командалар ХТК кубогу дээш оюннарга киржиринин дугайында бадыткалды март 20-ге чедир 8-923-355-44-55 дугаарлыг телефонче азы дараазында электроннуг адресче чорудуп болур: uuuu17@mail.ru

4.7. Командалар организастакчыга оюн-көргүзүүнүн сценарийин март 25-ке чедир электроннуг хевирге дужаар.

5. ХТК кубогу дээш оюннарның жюризи

5.1. Жюриини организаторлар тургузар.

5.2. Жюрииниң кежигүннеринге культура, массалыг информация чепсектери, күрүнө болгаш муниципалдыг албан черлеринин ажылдакчыларын 5 кижиге кирип болур.

5.3. Жюри кежигүнүнге чөвүлээр саналга эргелиг хамаарылга чок эксперттер кирип болур.

5.4. ХТК кубогу дээш оюннарның жюриинин бадылаашкыны-биле жюриинин даргазы болгаш секретары соңгуттурар.

5.5. Жюрииниң шийтири кежигүннеринин 2/3 кезин турда, ден күштүг.

6. ХТК кубогу дээш оюннарның программасы

6.1. Чылдың эртер ХТК кубогу дээш оюннарның темазы: «Апрель 1, кымга-даа бүүрүвес мен».

6.2. Командаларның конкурска көргүзүлгери дараазында негелделерге харыылаар ужурлугу: командалар «Таныштырылга» жанрынга көргүзүүн белеткеп алган турар — оларга боттарын темага дүүштүр кыска болгаш чараш кылдыр таныштыраарын, жюрилер, удурланкчылары болгаш аарыкчылар-биле амыр-менди солчурун саналдаар. Көргүзүгүнүн үези — 7 минутадан ашпас ужурлугу.

6.3. Ийги конкурс дугайын организатор ХТК кубогу дээш оюннар эрттип турар хүнде чарлаар.

7. Түңгөлдөр үндүрери

7.1. ХТК кубогунун тиилекчизин жюри тодарадыр.

7.2. Жюрииниң кежигүн бүрүзү командаларның көргүзүлгелеринге 10 балдыг системага дараазында барымдаалар үндүзүниңге үнелелди бээр:

— теманы ажыдып турары;
— юмор;
— көргүзүүн күүседип турар хевиринин чаазы болгаш онзагайы;

— актуалды;
— этиктиг нормаларга дүгжүп турары;
— программаның уран-чечен болгаш хөгжүм каасталгазы;

— команданың тускайлаң байдалы.

7.4. Жюрииниң салган демдектери, жюри кежигүнүнүн тускай даңзызынче кирип бижитинер болгаш түңнел протоколга жюри даргазының хол үжүү-биле шыңзытыргаш оюн төнгениниң соонда 5 хүн дургузунда шыгжаттыңан турар.

7.5. Көргүзүлгелеринин түңнелинде эң-не хөй баллды ойнап алган команда тиилекчи болур.

7.6. Командаларның баллдары деңжежи

Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дайын хөделишкннеринин хоочуннарының, инвалидтеринин болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелеринин аразында чуртталга байдалын экижидери негеттинип турар, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларынга чуртталга бажынын садып алырынга (тударынга) субсидиялар бээринин талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының протоколун бадылаарының дугайында
2012 чылдың март 22 №122 Кызыл хоорай

2006 чылдың май 16-да Тыва Республиканың Чазааның №621 доктаалы-биле бадылааны Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дайын хөделишкннеринин хоочуннарының, инвалидтеринин болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелеринин аразында чуртталга байдалын экижидери негеттинип турар, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларынга чуртталга бажынын садып алырынга (тударынга) субсидиялар бээринин чурумунун 19 пунктунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. 2006 чылдың май 16-да Тыва Республиканың Чазааның №621 доктаалы-биле

Тыва Республиканың ажылдап турар күрүнө албан черлеринин хевирин өскертиринин аргазы-биле тургустунуп турар Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черлеринин даңзызынга өскерилгелер кириринин дугайында
2012 чылдың март 22 №118 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың ажылдап турар күрүнө албан черлеринин хевирин өскертиринин аргазы-биле тургустунуп турар Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черлеринин 2011 чылдың декабрь 23-те Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республикада ажылдап турар күрүнө албан черлеринин даңзызын өскертиринин аргазы-биле Тыва Республиканың күрүнениң бюджет

Регионда чарлаттыңан онза байдалдың чурумун Тыва Республикага дүжүреринин дугайында
2012 чылдың март 22 №129 Кызыл хоорай

Чер шимчээшкенин тодарадыр талазы-биле Россияның эксперт чөвүлелиниң шийтиринге, чер шимчээшкениниң айыылын болгаш уржуктарын 2012 чылдың февраль 29-та тодартканынга үндөзилээш, Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Регионда чарлаттыңан онза байдалдың чурумун Тыва Республикага 2012 чылдың март 23-тен дүжүрер.

2. «Муниципалдыг хевирлиг онза байдалдың» чурумун чагыргазында девискээрлерге арттыраары Каа-Хем, Кызыл, Бий-Хем, Тожу болгаш Улуг-Хем кожууннарының чагыргаларына сумелээр.

3. Тыва Республикага онза байдалдарны болдурбазының болгаш чайладырының девискээр системазының күштерин болгаш чепсек-херекселдерин белен чоруктуң чурумунга ажылдаарынче шилчидерин Россияның ОБЯ-зының Кол эргелелиниң начальнигинин хүлээлгезинин күүседикчизинге (Назаров) сумелээр.

4. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.М. Бартына-Сады 2012 чылдың март 23-ке чедир регионда тургустунган онза байдалдарның уржуктарын чайладырының болгаш Тыва Республиканың девискээринде чуртталга бажынын, кол-кол объектилеринин болгаш амыдырал хандырылгазының системаларының чер шимчээшкенинден үрелбес шынарын бедидеринин талазы-биле оперативтиг штабты тургузар.

5. Септелге ажылдарын кылып чорудары-биле федералдыг өңчү-хөреңгинин үрелген объектилеринин даңзызын барымдаалыг документилер-биле кадды 2012 чылдың март 23-ке чедир белеткээрин Күрүнө өңчү-хөреңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле федералдыг агентилелдин Тыва Республикада девискээр эргелелинге (Хопуя) сумелээр.

6. Тыва Республиканың девискээринге Хамааты камгалал, чурттакчы чонну болгаш

берген таварылгада тиилекчи дугайында шийтир жюри кежигүннеринин бадылаашкыны-биле шийтирлеттинер, ону жюри даргазы түңнээр.

8. Акша-хөреңги хандырылгазы

8.1. Акша-хөреңги Тыва Республиканың Аныктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле яамызы-биле республиканың 2011-2015 чылдарда «Тыва Республиканың аныктары» деп тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгизинден аңгылаттынар.

8.2. Өске хоорайлардан келген командаларның чарыгдалдарын оларның шийтири-биле чоруткан организация төлээр.

бадылааны Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дайын хөделишкннеринин хоочуннарының, инвалидтеринин болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелеринин аразында чуртталга байдалын экижидери негеттинип турар, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларынга чуртталга бажынын садып алырынга (тударынга) субсидиялар бээринин талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының 2012 чылдың февраль 9-та №33 протоколун бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

албан черлерин тургузарының дугайында» №767 доктаалының капсырылгазында даңзыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1 пунктта «-интернат» деп сөстү ап кааптар;

21 пунктуну күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

дэвискээрлерни онза байдалдардан чайладыр болгаш сугларга камгалаар талазы-биле агентилел (Монгуш) 2012 чылдың март 24-ке чедир Тыва Республикага онза байдалдарны болдурбас болгаш айыыл-халаптарның уржуктарын чайладыр талазы-биле Россия Федерациязының Чазааның курлавыр фондузундан акшаландыраар хем-чеглерин каттышкан даңзызын тургузар.

7. 2012 чылдың март 1-де Россия Федерациязының Чазааның №263-р айтылышыныңга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның «Онза байдалдарны болдурбас болгаш айыыл-халаптың уржуктарын чайладыр талазы-биле Россия Федерациязының курлавыр фондузундан Тыва Республиканың дэвискээринге 2011 чылдың сентябрьда болгаш декабрьда болган чер шимчээшкннеринин уржуктарын чайладыр талазы-биле чарыгдалдарын кезин дуглаары-биле тускайлаан бюджет акша-хөреңгизин чарыгдарының чурумунун дугайында» доктаалының төлөвилелин Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы (Килижеков) 2012 чылдың март 24-ке чедир белеткээр.

8. Өңчүнүн кайы-даа хевир хамаанчокка бүгү объектилерге септелге ажылдарын саадаашкын чок чорударының талазы-биле чогуур хемчеглерни Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чартырының яамызы (Хомушку) алыр.

9. 2012 чылдың февраль 26-да Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың дэвискээринге регион ужур-дузалыг онза байдалдарның чурумун тургузарының дугайында» №99 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

10. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

11. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В.М. Бартына-Садыга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

УРУГЛАРГА ЫНАКШЫЛ-БИЛЕ...

Республиканың культура ажилдакчылары боттарының профессионал байырлалын эрткен неделяда чаа демдегеп эрттирген. Оларның байырлыг хуралына киришкеш, ТР-нің Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол: "Эрге-чагырга ажилдакчылары бистиң ажилывыска силерниң дуза-детким-чеңер канчаар-даа аажок улуг. Каракка көзүлбес "кара ажилды", сцена артының хөй күш негээр уйгу-чыдын чок ажилын кылып чоруур силер" — деп чугаалаанын сактып ор мен.

Шынап-ла, культура ажилдакчыларының аразында эскет чок чоруур, а кылып-бүдүргөн үүлезин чүнүң-биле-даа хемчээп четпес уран чүүл ажилдакчылары кайы хөй. Кижилерниң сагыш-сеткил каасталгазын олар силби чоруур. Ылаңгыя уругларның сагыш-сеткил культуразын байлакшыдып, чараш чүүлге өөредип-кижизидип, бодун алдынып билиринге, сценага "сугда балык дег" чаннаарына өөредип, салым-чаяннылар биле ажилдап, башкының болгаш артистиң мергежилин деңге кылып чоруурлар бар. Ындыгларның бирээзи — Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурда уругларның уран чүүл школазының башкызы, "Эдельвейс" уруглар театрының удуртукчу Марита Борисовна Иргит.

Башкызының ады өскелерге эки билдинмес-даа болза, "Эдельвейс" уруглар театрының ат-сураа республикада алдаржып орар. Чеже конкурс, мөөрейлерге олар киришпез дээр. Сөөлгү чылдарда шаңналдыг черлерден дүшпестээзнер дизе, хөөредиг эвес. "Эдельвейс" 2005 чылда тургустунган. Кыска үениң дургузунда хову-аксыжыларның, чеди-хөлчүлөргө сонуургалын чаалал апкаш, уруглар республика чергелиг мөөрейлерге кирип эгелзэн. "Театр каникулдарының чөлээзи-2006" 1-ги республика чергелиг көрүлдөгө 3-кү чери ээлзеш, уруглар улам «чалгынналган». 2007 чылда "Эң эки актер оюну" номинацияга тилекчи болганнар. Бүгү-россияның уругларның "Ногаан өртемчей" экология шуулганына 3-кү чери алгаш, дараазында чылын "Эң эки актер мергежил" номинацияга тилзэн. 2011 чылда ол форумнун 1-ги чери ээлзэн. 2011 чылдың "Уран чүүлдүн чөлээжинге" тилекчи болган. 2009 чылда уругларның уран чүүл школаларының аразына эрткен хөгжүм-теоретиктиг олимпиадага тилзэн дизе-ле, шаңнал дипломнар эңдерилген. Уругларның арга-дуржулгазы бедзэн. Удуртукчу башкызы Марита Борисовнаның Анай-Хаак Маспын-оол, Анжелика Кунгаа дээр ышкаш өөреникчилери "Артисчи чоруу дээш" тускай шаңналдарны алган. "Эдельвейс" ам Сибирьде билдингир уруглар театры апарган. "Сибирь сылдыстары кыпсыл тур!" делегей чергелиг конкурс Новосибирскиге болуп эрткен, аңаа шаңналдыг 3-кү чери ээлзэн, республика чергелиг "Уран чүүлдүн күзүңгүзү" уруглар театрларының болгаш ши коллективтеринин аразына эрткен фестивалга 2-ги чери алган. Өөреникчи Алдын Седий-оол аңаа "Ийги чергениң эң эки ролу" номинацияның тилекчи болган. Бо уруглар коллективинин солун чүвези чүл дээрге, олар чүгле сцена, ши уран чүүл дээш сагыш аарып чоруур эвес, а дол-

гандыр турар бойдустун арыг-силини, камгалалы дээш "Экология десантызының" дайынчылары болуп, төрзөн суурунун девискээрин камгалап-кадагалал, арыглап турарлар. Марита Борисовна өөреникчи Алена Монгуш-биле (регион деңгелдиг конкурса тилекчилер болгаш) 2011 чылда Москвага эрткен форумга "Чырык өртемчейниң экологтуг камгалалына бистиң кириген үлүүвүс" деп ажилын камгалап киришкеш, "Бойдус. Культура. Экология" номинацияның тилекчилери болган. Өөреникчи Алена Монгуш болгаш "Эдельвейс" бөлүү Ю.Гагаринниң космосче ушканының 50 чылынга тураскааткан экологтуг

нар. Шултувустун уран чүүлге сонуургалдыг болганывыс ада-иевистен дамчып келген ынакшыл деп бодаар мен. Авам Мария Ломбуевна Очур-оол — ТР-нің культуразының алдарлыг ажилдакчызы. Ол Киргизияның Фрунзе хоорайга балет школазын дооскан. Оң тургускан танчыларын салаа базып санаары берге, дыка хөй деп билир мен. Күш-ажылчы базымын ол Бай-Тайгага эгелзэн. Ол ажилдап турар чылдарда Бай-Тайга кожуун уран чүүл көрүлделеринге республиканың доктаамал тилекчизи турган. Авам тыва уран чүүлдүн мастерлери Базыр-оол Хомушкучевич Чүлдүм-Сүрүн, Кара-Кат Очурович Ооржак, Борис Салчакович Чамбыт, Чечек Салчаковна Чымба, Григорий Яковлевич Базыр, Маара Сумуяевна Чигден олар-биле кады ажилдап чораан. Авам чүгле танчылаар эвес, хөгжүм херекселдеринге база ойнаар, дески салым-чаянныг киж. Сөөлгү 20 хире чылдарның дургузунда авам Тожу кожуунга культура эргелекчизинге, уран чүүл удуртукчузунга ажилдап чораан. Ол чылдарда Тожу кожуун уран чүүлге бедик чедишкиннерни

«Эдельвейс» бичи артистери сценада.

кулаамда дыңналып арткан.

— **Диплом езугаар мергежиңер кандыгы?**

— Школа дооскаш, Кызылдың уран чүүл училищезинин хөйүнү ырының дирижеру (А.Н. Саратовкина) салбырына кирген мен. Кадыым аайы-биле дооспаан мен. Документилерим ап чеде бээримге, башкым дужуп келгеш: "Өскээр өөрөнгөш-даа аңаа саадава сен, ол сээни эвес-тир ийин" — деп мээз аажок хорадаан. "Бухгалтер-экономист" мергежилге өөрөнгөш, шынап-ла, ону каапкан мен. Бурятияның Улан-Удэ хоорайның культура академиязын доостум. "Театржыткан болгаш массалыг хемчеглерниң режиссеру, башкы" деп бижээн дипломну холга алдым. Факультетинин деканы В.Г. Столбовский башкывыс-биле ам-даа харылзажып, арга-сүмезин ап чор мен. 2003 чылдан бээр Хову-Аксында уруглар-биле ажилдап турарым бо.

— **Оң мурнунда каяа ажилдап турган силер?**

— Тоора-Хемниң Культура бажынынга методистеп, улуг методистеп, уран чүүл удуртукчузу болуп ажилдап эгелзэн мен. Аңаа "Зори Тоджи" деп аныяктар бөлүүн тургустум. "Азастың алаңтозу" мөөрейге 1998 чылда киришкеш, 3-кү чери алдывыс. 2000 чылда республиканың культура ажилдакчыларының аразына мөөрейге "Эң эки методист" номинацияга тилекчи болган мен. Тожуга ажилдап турумда-ла, башкыларым, улуг коллегаларым, авам биле композитор Валерий Сатович Самбукай: "Уруглар-биле ажилдаар болзуңза, дыка тааржыр кижидир сен" — дээр улус. Ам бодап орамымга, дыка-ла шынын эскергенер-дир. Хову-Аксыга 2003 чылда келгеш-ле, уруглар-биле ажилдап эгеледим. Чүгле уруглар-биле эвес, а ада-иелер-биле сырый харылзажып, оларның деткимчези-биле база Чеди-Хөл кожуун чагыргазының удуртукчуларының кичээнгей, сагыш човаашкынының ачызында, шынап-ла, өөреникчилеримниң кыска үениң дургузунда театр уран чүүлүнге сонуургалы күштелгени дыка өөрүнчү.

— **Марита Борисовна, өг-бүлөңер-биле таныштырып көрүңер.**

— Өөм ишти Геннадий Иргит менээ, ажилымга улуг сонуургал-биле дузалажып чорурунга өөрүп чор мен. Чогум боду уран чүүлден

ырак киж. Мээң ажилым аңаа бир өске күрүне-биле турган. Эртен үнер, орай кээр, бижиттинген, парлат чай чок боорумга, эгезинд сеткили-биле таарзынмай, тынып-даа турду. Ам мээ кады инсценировка кыла дузалажып, тыва дылдан-дылче очулдарарына дуза чаңчыга берген. Оглум Игор ындыг. Репетициявысты сонуургап көөр, бажыңа өттүнөр, сүмө-даа када б. Чайгы дыштанылга үезин лувусту ап алгаш, аян-чорлырыңа ынак бис.

— **Чедишкиннерниң чүдө ирги, сонуургадып нерем?**

— Ажы-төлге, уругларга дыралга ынакшыл деп бодаар. Өөреникчилеримге рольдар дырда, оларның аажы-чан дап ора бижири мен. Эге бергедээшкиннер турган, чү белең өөредилге програм методиктиг сүмелер чок т Академияга өөренип тур мергежилгелерден эгел Уругларга тааржыр ши тыры дыка берге. Амгы үеде раа даараныкчы Ольга Ховуна Тажийма, чурулга башкы Радион Одан-оолович, Артыген-оолович олар-биле ажилдап тур бис, ажилыңа кызымаккай башкылар. Өөреникчилеривис чедишкени бисти «чалгынналдырып т ынчангаш оларымга дыка мен. Авамның "Кажан-даа чаап ажилдава, кызым" чагыын езугаар бүгү сеткил бердинип ажилдап чор Чедишкиннерниң чажыдың шагда-ла айтып бергенинге гаарланмас аргам чок. Ола выста чок-даа болза, мени таамал карактап чораан денип кээр, ынчангаш чогаал ажилымны авам болза, ка үнелээр ирги деп бодап кээр. Чоннуң ава дугайында ырызында дег, "Багай эвес сен" деп мактадырын күзөрүрүр" аныяк, чараш башкыны ажи-төлү — өөреникчилер чедишкиннери улам бед болзунам. Ынчан башкы алдар-ады база алгыры болжок.

Светлана ДАЧЫН-
"Эдельвейс" архив
алган чуруктар.

М.Б. Иргит өөреникчизи-биле бүгү делегейниң экология шуулганында (Москва хоорай).

шуулганның лауреаттары болган. Кыска үениң дургузунда бедик чедишкиннерни чедип алганының чажыдын сонуургап, Марита Иргиттен интервьюну алдым.

— **Марита Борисовна, уран чүүлге ынак, уругларга ынак кижидээри силерниң амыдыралда ажил-чорудулгачардан көстүп турар-дыр. Уран чүүлче эге базымыңар чүдөн эгелзэн ирги?**

— Эң-не баштай сценаже авамның үдөлгези-биле ырлап үнген мен. Улаштыр үзүктөл чок сценада киж болдум. Суурун кудумчулар аразына уран чүүл көрүлделери, школачы фестивалдар дизе-ле. Чүгле мен эвес, угбаларым база кирип, ырлап, танчылап турган-

чедип алганын бүгү культура ажилдакчылары эки билер. Ачам — Борис Витальевич Очур-оол, ховар салым-чаянныг чурукчу, спортчу, баяннап ырлаар талантылыг киж чораан. Бичи турувуста бистерни олуртуп алгаш, чуруур. Дыка дөмей боорга, аажок амыраар турдувус. Авамның ажилына дыка дузалажыр, эскизтерни чуруур чорду.

Авам-ачамның ажи-төлүндөн чүгле мен уран чүүл ажилдакчызы болуп, оларның ажил-херзэн уламчылап чор мен. Авам ышкаш сценарийлерни бодум бижип, шиилерни тургузуп, очулдуруп, идик-хевин быжып-даарап чоруур мен. Авамның "Кажан-даа карак чаап ажилдава" дээр сөстери

• *Тываның күрүне архивиниң фондузундан*

(Уланчызы 8-ки арында).

(Тончүзү. Эгези 7-н арында).

Тайылбыр.

1. 2012 чылда электри энергиязының технологут чарыгдалдарының (чидиргелеринин) хемчээлин 25,03 % кылдыр доктаадып тургускан, ооң соондагы чылдарда—энергия камгалалының болгаш энергетиканын ажыктыг чоруун бедидеринин талазы-биле программаны барымдаалаар.

2. Башкарылганың хөй чылдардагы үезинге саттыгын барааннарның (ачы-дузанын) идегелдинин болгаш шынарлыының дараазында деңгелин доктаадып тургускан:

РФ-тиң субъек- тизинде четки ор- ганизациязының ады	чылы	Чедирип турар ачы-дузанын идегелдинин деңгели	Чедирип ту- рар ачы-дуза- нын шынар- лыының дең- гели	Ачы-дузанын идегелдинин болгаш шынарлыының деңгелин чедип алганын барымдаалап, эргежок чугула чыг- дыгын акшаны эде санаарынын дээштиг аргазы
«Тываэнерго» ААН	2012 2013 2014 2015 2016	0,1119 0,1110 0,1102 0,1092 0,1084	1,0102 1,0102 1,0102 1,0102 1,0102	1% 1% 1% 1% 1%

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АРГА-АРЫГ АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КҮРҮНЕ КОМИТЕДИ— аукционнуң организакчызы—арга-арыгның өзүмнерин садарының талазы-биле, онза чугула таварылгаларда Тыва Республиканың девискээринге күрүнениң болгаш муниципалитеттин ыяш белеткелинге негелделерин хандыраы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандыраар сорулга-биле арга-арыгның өзүмнерин садарының болгаш садып алырының эргелерин садар талазы-биле №5-кр/12 аукционну «Чадаана лесничествозу», «Каа-Хем лесничествозу», «Танды лесничествозу», «Тожу лесничествозу», «Шагаан-Арыг лесничествозу» күрүнениң казна албан черлеринин параметрлеринге дүүштүр аас-биле садыглаашкын хевирлиг эрттирерин дыңнадып тур:

А/ч №	Турар чери		Квартал- дың тус- кайлаан черинин №	Ыяштын хем- чээли (куб.)		Поро- дазы	Шөлү (га) чылда	Ажылгалдың чөпшээрээн хевирин	Аукц. өд- ың өртөз (рубль- биле)	Долааның түнү (рубль- биле)
	Лесни- чество	Лесничество- нуң участогу		Шупту	Ооң иш- тинде ту- дуг ыяжы					
1.	Чадаана	Чыраа-Бажы	27/34	308	262	Л	5,2	Ыяш белеткели 1 чыл	37803,91	3780,4
2.	Танды	Бай-Хаак	83/27	253	41	Л	2	Ыяш белеткели 1 чыл	4658,0	465,8
3.	Каа-Хем	Кунгуртуг	176/22	276,38	-	Л	16	Ыяш белеткели 1 чыл	1266,84	126,68
4.	Тожу	Тоора-Хем	6/3,6, 9,11	494	275	Л	46,2	Ыяш белеткели 1 чыл	26199,6	2619,96
5.	Шагаан- Арыг	Арыг-Үзүү	97/25	169,7	144,7	Л	4	Ыяш белеткели 1 чыл	13415,81	1341,6
Шупту:				1501,8	722,7		73,4		83344,16	8334,4

1. Арга-арыг участогунун кызыгаары тодараттынмаан, ажылгалга кызыгаарлаашкыннар тургустунмаан.

2. Аукционну эрттирер чери болгаш ай-хүнү: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «б», кабинет 131, 2012 чылдың апрель 27-де 10.00 шакта (тус черинин шагы-биле).

3. Аукционга киржиринин чагыын кириер чер, чагыглар кириерин эгелээр болгаш доозар ай-хүнү. Аукционга киржиринин чагыгларын бо дыңна-дыгны парлаан хүнден 2012 чылдың апрель 23-ке чедир ажыл шагында кириер.

4. Албан-езуунуң сайтызы: аукцион дугайында документилерни Интернет четкизинде «www.gov.tuva.ru» деп сайтыда кириген.

5. Өртөк өстүреринин хемчээли (аукционнуң базымы)—аукционга саткан чүүлүн эге өртөзүн 5 хуузу.

Долаа дугайында медээлер болгаш ону төлээринин чуруму: аукционга киржири-биле 2012 чылдың апрель 23-ке чедир аукцион единицанын

эге өртөзүн 10 хуузу хемчээлдиг долаа акшаны аукцион организакчызының дараазында агар санынче төлөвир поручениезин езугаар шилчидери-биле боттандыраар.

Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитеди
Получатель: УФК по Республике Тыва (Госкомлес РТ) л/с 05122009940)

ИНН 1701046164; КПП 170101001 р/сч.40302810800002000002 ГРКЦ НБ Рес.Тыва Банка России г.Кызыла БИК 049304001. «Төлөвиринин ады» деп черге №5-кр/12 аукционга киржилге дээш долаа төлөвирин» деп алыр.

6. Аренада керээзин чарарының хуусаазы: арга-арыг участогун арендааарының керээзин аукцион протоколунга ат салган хүнден он ажыл хүнүнүн дургузунда чарган турар.

7. Аукционга киржиринин дугайында долу медээлерни аукционнуң организакчызындан 8 (394 22) 6-19-18 деп телефондан билип ал болур силер, харылзажыр кижилер—Ирина Васильевна Сорокина.

Чечен дайынының тоочуну, улуг огулус
Андрейнин чырык адынга тураскааттым

Салымның кээргенчин, күжүр огулум,
Сагыш-сеткил ыстап-саргып артып калды.
Чаның орта ыравайн, холун тудуп,
Чагы-сөзүң дыңнап-билип алырым кай.
Ындыг дүрген чоруй баар деп бодавадым.
Ыстап-саргаан ыым-биле чааскаан артым.
«Чаным орта олурам» — дээн сээң сөзүң
Сөөлү боорун ынчан каяа билер ийик мен.
«Өшкү үлүүн кадарып кааш, чедип кээр мен
Өөңге мени мана» — дигеш, чоруй бардым.
Шала дүште каржы медээ чедип келди,
Чүрээм согуу турупкан дег кыннып турду...
Өшкү-хоюм каавыткаш, маңнап келдим,
Өлүм чыды эргин ажыр уткуп алды.
Чаагың куду орукталып бады барган
Чаңгыс дамды — караң чажы кылаш кынды.

Чечняның ханныг-дошкун дайынындан
Шыймак-даа чок, онча-менди эеп келгеш,
Хайыра чок аарыгның уржуу-биле
Кара черге бажың салгаш чыдып алдың.
Өскөн чериң хоюг-чымчак довураанче
Өзүп үнөр үрезин бооп хуулуп кирдин,
Чагыыр бодаан сеткилимни дыңнавадың,
Чүрээм ызызы аарышкы бооп артып кагды.
Эчизинге четпейн барган күзелдерин
Эеп келбес өртемчейе алгаш бардың,
Айсланаң өскүссүрөп артып кагды.
«Ачай» — деп сөс адавайн өзери ол бе?
Чечек долган кара мортук довуракта
«Чевээм мында, авай» —
дээзиг чурүүн көрүп,
«Чолун-мөрүн дээр-ле чорзунам» — деп
Чоруй барган огулум сөңзү күзеп тур мен.
Валентина МЕКПЕР-ООЛ.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мугур-Аксы суурда чурттап түңнелдиг ажылдап чоруур, ам бо хүнүңерде хүнүңердиштанылгазында ийи кысты, ийи оолду бут кырынга тур кижизидип өстүрүп каан ынак ававыс **Екатерина Тойлу-Хаа ХОМУШКУ** апрель 4-те 53 харлаар. Ававыстың төрүттүңер таварыштыр быжыг кадыкшылды, узун назынын күзедивис.

Аныяндан кара чааскаан Ынчангаштын ававыс сээ Ажы-төлүң өстүрген сен. «Ынак бис» деп сөглевешаан, мөгейди Ийи кыстың, ийи оолдун Уруу, күдээзи, оолдары, ке Энерелдиг иези сен. уйнуктары.

Бистиң эргим киживис **Шеңне Чайлаг-ооловна КУЖААН** бо хүнүңерде мугур харлаан төрүттүңер хүнү-биле бо чедирбишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывис.

Частың кужу чүгле сөңз аян тутсун,
Чазык арның хүлүмзүрүүн каастазын.
Ажыл-ишчи, соруун быжыг, бүдүштүг-даа,
Аккыр сүт дег, арыг, чымчак сеткилдиг сен.
Буян-кежик чаяакчызы ава болган
Буурул баштыг Бай-Тайганың уран кызы,
Ада-ие, төрөл чонун чоргааралы,
Арбын көвей дунмаларың деткикчи,
Аралашкан сылдыстар дег өөрүнүн
Айдың ай дег, чырыткызы, чөлөңгичи,
Хайыралыг эргим, ынак киживиске
Кадыкшылды, өөрүшкүнү күзеп тур бис!
Кежик-чолун арбын болзун,
Хей-адың бедик чорзун,
Чечектерниң каазын сунуп,
Черге чедир мөгейдивис.

Хүндүткел-биле уруглары, авазы, ачазы, дунмалы

Кызыл кожуунуң Ээрбек суурда «Хензигбей» уруглар са хөй чылдарда чаш салгалды өөредип-кижизидеринге кириштирген эң хүндүткелдиг угбавыс, кат-иевис **Уйнуушкаевна ЧАМЗЫН** апрель 9-та 60 харлаар. Амгы үе хүндүлүг дыштанылгада.

Кызылдың автоорук техникумунуң механик салбырын до чурур, шыяр салым-чаяанныг дунмавыс, чуржувус **Ч. МОНГУШ** ол-ла хүн 24 харлаар. А Сүт-Хөл кожуунуң Суг-А ийис дунмаларывис, чуржааттарывис **Шолбана, Ш. ООРЖАКТАР** апрель 3-те 22 харлаар. Шораана — Суг-А эмнелгезинин халдавырлыг аарыглар салбырында эмчи сес Ооң бичи уруу чапанчыг Орланазы апрель 25-те 1 харлаар. Ш — ТКУ-нуң биология салбырының бешки курсузу. Кызылда лицейинде ажылдап турар хеймер дунмавыс, чуржувус **Уйнуушкаевич МОНГУШ** апрель 6-да 38 харлаар. Эрес сайгарлыкчы дунмавыс, чуржувус **Елена Михайловна Т** апрель 19-та 42 харлаар. Ээрбек школазының алдыгы класс турза — узун, тутса — мөге, чапанчыг дунмавыс **Евгений М** апрель 28-те 12 харлаар. База-ла Ээрбек суурда бүдүштүг, к кеез бистиң күдээвис **Юрий Николаевич ШУЛУУ** апрель 26 харлаар. Ол чуртталга-коммунал ажыл-агыйының инженерин ажылдап чоруур. Ынчангаш бо бүгү чоок кижилери байырывысты чедирип, ажыл-ижинге, өөредилгезинге чүгле сеткиливис ханызындан күзедивис.

Дунмалары, күдээлери, акы-чаава, честел

ДЫҢНАДЫГ

«Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуун» муниципалдыг чагыргазынче РФ-тиң хамаатызы **Надежда Опаевна Тун-оол** чуртталга бажынын тударынга дараазында адресте: Республика, Чаа-Хөл кожуун, Чаа-Хөл суур, Белек кудумчузу, б 2 «в», ниити шөлү 1500 дөрбелчин метр (шөлү чижеглей санаашкын материалдары-биле тодараттынар) чер участогун чыл хуусаада арендага бээринин дугайында билдиришкынни ки Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо дыңна парлаан соонда 30 хонук дургузунда бо билдириш хамаарыштыр удурланышкыннарны Тыва Республика, Чаа кожуун, Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, бажың, 8 деп адресте Чаа-Хөл кожуунуң чагыргазы хүлээп алыр.

Вячеслав Бичижикович база Ефросинья Биченде Ондарларның чоргааралы эргим, ынак, чараш кызы

Саянажык

аар аарыгның уржундан чалыы назынында чырык өртемч чарлып чорутканы-биле эштеривиске ханы кажыдалды илерт тур бис.

Кызылда эш

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8430. Чагыг 37. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 406038104000000000263
Корр.сч. № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бүртү Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакция туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытылган саннары болгаш өскө фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.